

- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
MELICH JÁNOS 1925–29. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.
MOÓR ELEMÉR 1936. *Westungarn im Mittelalter*. Szeged.
RÁCZ ANITA 2004. Népeségtörténet és helynévkutatás. (A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz.)
In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 63–89.

PÓCZOS RITA

RITA PÓCZOS, Examining the ethnic structure of the population in the Age of the Arpads by means of historical linguistics

The idea claiming that in the population history of a region we must suppose ethnic groups whose languages generated the place-names of the area is widely accepted both in international and in Hungarian onomastic literature. This diachronically acceptable theory in itself, however, hardly presents a basis if we try to find out about the ethnic structure of the era of the earliest Hungarian written records on the basis of contemporary (synchronic) names. Examining the phenomenon known as “name integration” (i.e. the linguistic adaptation of borrowed names) in foreign literature renders it possible to separate the former namers from the actual users of the names. Regarding its methodology, first it is more practical to observe name integrational processes between Hungarian and languages in contact with Hungarian in a synchronic corpus; this study presents some such tendencies using bi- or trilingual names of 20 settlements of present-day Baranya county.

**NÉPNEVEK ÉS HELYNEVEK
(TÉZISEK EGY KUTATÁSI PROGRAMHOZ)¹**

1. A népnevek a korai magyar történelem megismerésében igen fontos szerepet játszanak. A Kárpát-medencében való megtelepedés kérdése a régészeket, történészeket ma is foglalkoztatja, s a rendelkezésre álló források feldolgozása után még mára is számos probléma maradt tisztázatlanul. A témát kiváló nyelvészeink is vizsgálták: MELICH JÁNOS helyneveink megfejtésével kívánta felvázolni a Kárpát-medence honfoglalás kori etnikai állapotát (A honfoglaláskori Magyarország: MELICH 1925–9), KNIEZSA ISTVÁN pedig hasonló, de részben megújított módszerrel leginkább a magyar szállásterület meg-rajzolásával foglalkozott (Magyarország népei a XI.-ik században: KNIEZSA 1938). BENKŐ LORÁND főleg Anonymus gesztájának elemzése révén került kapcsolatba a témával (BENKŐ 1998 és 2002).

Az ómagyar kori településnevek vizsgálata az utóbbi időben fellendülni látszik: egyre több tanulmány vagy éppen egész kötet foglalkozik e korszak neveivel. 1998-tól három olyan kötet is megjelent, amely Árpád-kori vármegyék (Abaúj, Bars, Borsod, Bodrog, Győr) névanyagát dolgozta fel (TÓTH 2001, PÓCZOS 2001, BÉNYEI–PETHŐ 1998). E kutatások alapját a területiség adta: az összefüggő földrajzi területen született

¹ Készült az OTKA T 034216 számú pályázatának támogatásával.

helynevek úgy tekinthetők, mint a magyar helynévrendszer „kicsinyített mása”: egyfajta modellnek fogható fel, amelynek alapján a névrendszer egészére vonatkozó általánosítások is megfogalmazhatók.

Nagyon fontosnak tartom azonban a korai magyar névkincs egy másik szempontú elemzését is. Az itt felvázolandó saját kutatásomhoz is két ilyen „más szempontú” alapmunka adta a kiinduló ötletet. Az egyik KÁZMÉR MIKLÓS „A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század” (1970), a másik pedig MEZŐ ANDRÁS „A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)” (1996) című műve. Mindkét munka a helynevek egy csoportjának teljes monografikus feldolgozása. Az első annak a helynévcsoportnak a vizsgálatát végezte el, amelyben a *falu* földrajzi köznévi, vagy annak valamely változata van jelen. A második munka szintén egy zárt névcsoportot dolgoz fel: a magyar nyelvterület minden olyan településnevét összegyűjtötte, elemezte, amelyet patrocíniumi névnek szokás nevezni. A két munka tehát célkitűzésében közös: a magyar helynévrendszer egy bizonyos névtípusának lehetőleg minden rendelkezésre álló adatát összegyűjteni, elemezni. Mindezt azért tartom igen fontosnak, mert a névtudományban bizonyos névfajtákra az idők során tett megállapításokat ma magától értetődően fogadjuk el. Újabban több kutató, BENKŐ LORÁND mellett a történész KRISTÓ GYULA azt hangsúlyozta, hogy alapos forrásfeltárással együtt szükséges lenne az eddigi kutatási eredményeket újabb vizsgálatok eredményével szembesíteni. Éppen ezért a jelenleg rendelkezésre álló összes forrás feldolgozásával a következőkben monografikus munkában szeretném megvizsgálni a népnévi eredetű településneveket. Az előadásban e munka tervét, a kutatás alappilléreit szeretném bemutatni.

1.1. A munka első lépéseként a rendelkezésemre álló oklevéltárak, okmánytárak és egyéb forráskiadványok – ezek között minden nagyobb megyei adatközlő munka – névanyagának összegyűjtését, egyetlen nagy adatbázisba rendezését fogom elvégezni. A településnévi adatokat a lehető legkorábbi időtől, a honfoglalástól szeretném összerendezni, megvizsgálni. Igen tág időhatárok kijelölésére van szükség ahhoz, hogy az általam nagyon fontosnak érzett olyan típusú elemzések elvégzése is lehetővé váljék, amelyek a névfunkció és a nyelvi megvalósulás problémáját vizsgálják: azt, hogy a népnevek milyen szerkezetű helynevekben vannak jelen eredetileg, s milyen változásokon mennek keresztül később. Az első kérdésre az eddigi kutatások alapján valójában már tudunk válaszolni: létrejöhöz népnévből településnév minden nyelvi formáns nélkül, *-i* képzővel ellátva, illetve valamilyen földrajzi köznévi utótaggal, sőt népnév kétrészes nevek első, jelzői névrésze is lehet (ezek eredeti egyrészes nevekből született másodlagos alakulatok). Az *-i* képző jelenlétének vizsgálatát egy speciális szempontból is érdemes lehet elvégezni. BENKŐ több tanulmányában is felhívja a figyelmet arra, hogy bizonyos népnevek mellett rendszeresen megjelenik az *-i* képző (*Csehi*, *Tóti*), míg más népnevek településnévként e formánssal soha nem fordulnak elő (**Maróti*, **Székelyi*, **Lengyeli*, **Nándori*). A jelenséget azzal okolja meg, hogy e képző kapcsolódásának lexikai, tótani, hangtani függőségei keresztezik a kronológiai szempontokat (1998a: 71, 1998b: 119). A lehető legteljesebb összegyűjtött névanyag alapján ez az elképzelés is vizsgálható (igazolható) lehet.

Kutatóink nemigen foglalkoztak eddig azzal a kérdéssel, hogy megfigyelhető-e a névtípus sajátos típusváltása; például *Orosz* > *Oroszi*, *Besenyő* > *Besenyőtelek*² stb.? Van-e valamilyen e névcsoportot jellemző nyelvi-szerkezeti változás? Például ha az egyrészes nevek olyan típusváltáson mennek keresztül, amelynek során kétrészes neveké válnak (márpedig ez az eddigi tapasztalatok alapján a magyar helynevek körében általános tendenciának tűnik), milyen arányban lesznek az új névalakulatok első vagy második névrészévé? Ha második névrészként folytatódik az eredeti egyrészes név élete (pl. *Olaszi* > *Engolaszi*, *Besenyő* > *Körösbesenyő*, *Böszörmény* > *Nagyböszörmény*³ stb.), van-e jellegzetes szemantikai típusba tartozó első névrész-típus, illetve kizárhatók-e például népnévi jelzők? S ugyanez fordítva is vizsgálandó: megfigyelhető-e népnévi eredetű első névrész után sajátos második névrészfajta (pl. *Székely* > *Székelytelek*⁴)? Márpedig mindezt csak akkor láthatjuk, ha a névtípus képviselőit alapos és kitaró kutatással összegyűjtjük.

Tudom persze, hogy a helynevek szakirodalmában jártas hallgatóságnak esetleg már mondandóm elejétől az jár a fejében, hogy miért akarom én ezeket a neveket összegyűjteni, amikor KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFŰ LÁSZLÓ ezt már 1973/74-ben megtette (KRISTÓ–MAKK–SZEKFŰ 1973–74). Újabb gyűjtésemet a következőkkel indoklom. A szerzők művüket – az előszóban leírtak szerint – maguk is a településtörténet és a névtudomány határterületén egyensúlyozónak tartották, ám szükségszerűen inkább a történészek szemével tekintettek a forrásokra, ezért a települések névadatainak teljes összegyűjtését nem tekintették feladatuknak. Több nagy jelentőségű történeti földrajzi, illetve helynévgyűjtő vállalkozásnak csak induló köteteit hasznosíthatták, s addig kiadatlan anyagot (PESTY FRIGYES kivételével) nem dolgoztak fel (l. i. m. 6). A névadatok száma ma ehhez a gyűjtéshez képest reményeim szerint jelentősen növelhető, hisz mára már napvilágot látott a GYÖRFFY-féle Árpád-kori történeti földrajz három újabb kötete, s a kiadatlan oklevelek számát is jóval csökkentette az Erdélyi Oklevéltár, illetve az Anjou-kori oklevéltár nagyszabású oklevélkiadási munkája, amely éppen Szegeden indult meg 1990-ben.

1.2. A korai helynévtípusok kapcsán újra meg újra felmerül a kronológia kérdése. Mai ismereteink szerint a népnévből alakult helynevek szerkezeti típusai között jelentős kronológiai különbségek mutatkoznak. A pusztai népnévi és a népnévből képzéssel alakult helynevek jóval régebbiek, mint a kétrészesek. Összetett nevek bővítésmény részében ugyanakkor az újabb korokban keletkezett településnevek esetében is gyakran előfordulnak népnevek.

A régebbi névtípus kialakulásának tekintetében kutatóink általában egyetértettek: a pusztai népnévből alakult településnevek létrejöttét GYÖRFFY, MEZŐ egyaránt a 10. századra tették (vö. GYÖRFFY 1958: 60–87, MEZŐ–NÉMETH 1972: 116). KNIEZSA a 12–13.

² 1220/1550: *Vruz* (Gy. 1: 649) > 1282: *Vrusi* (J. 310), 1273/1392/1477: *Beseneu*, t. (Gy. 1: 600) > 1319/1414/1581: *Besenyő Thelek* (AnjouOkt. 5: 193/488)

³ [1291–4]: *Olozy*, v. (Gy. 1: 648) > [1291–4]: *Engolozy* (Gy. 1: 648), 1226/1550: *Beseneu* (Gy. 1: 600) > 1587: *Keoreos-Bessenyeő* ~ *Keres-Besseneő* (ComBih. 173), [1291–4]: *Buzurmen*, v. (Gy. 1: 606) > 1396: *Nagbezermen* (J. 210) ~ *Naghbe-zermen* (Cs. 1: 598)

⁴ 1213/1550: *Scedul* (Gy. 1: 666) > [1291–4]: *Zekulteluk* (Gy. 1: 666)

század fordulójával tekintette lezártnak az ilyen nevek kialakulását, ám a névföldrajzi vonatkozásokat figyelembe véve az ország keleti részén a 13. század közepéig kitolta a típus kialakulásának végső időpontját (1943: 125). BÁRCZI GÉZA létrejöttüket a 13. századra tette (1958: 159), KRISTÓ pedig e nevek keletkezési korszakhatárának a 14. század végét gondolta (1976: 61, 64).

E kronológiai határok a magyar nyelvterület összes adatának ismeretében pontosíthatók lehetnek. Úgy vélem, a lehető legtöbb településnévi adat összegyűjtése után mindenképpen meg kell mutatkozni, hogy melyik kronologizálási próbálkozás helyes (illetve helyesebb). Igen bőségesen adatolt, megfelelően tágra kijelölt kronológiai határok között ki kell rajzolni annak, hogy az egyes névtípusok (az egyrészes nevek és azok fajtái, illetve a kétrészes nevek és azok típusai) keletkezése mikorra tehető. Van-e e nevek–névtípusok kialakulásának jellegzetes ideje, vagy a népnevek mindig is részt vettek az új településnevek létrehozásának folyamatában? Ha ez utóbbi kérdésre igen a válasz (ahogyan azt az eddigi kutatások alapján várom), akkor azt is látni fogjuk, hogy milyen formában járultak hozzá a helynévkincs gyarapításához.

1.3. A következő kérdés tisztázása, tudniillik hogy etnikum-meghatározók-e a pusztá népnévi eredetű településnevek, vagy másképpen megfogalmazva: biztosan idegen etnikumú volt-e az idegen népnévvvel kapcsolatba hozható települések lakossága, inkább a történészek kompetenciája. Ha a válasz egyértelmű igen lenne, azonnal megoldódna korai történelmünk letelepedéssel kapcsolatos bizonytalanságainak jó része. KRISTÓ GYULA talán legutolsó munkájában az idegen etnikum jelenlétét vizsgálta a középkori Magyarországon (2003), s kutatásában természetesen a helynevek tanúságára is támaszkodott. De felhívta a figyelmet arra is, hogy „a nyelvészeti úton adódó kijelentés mindössze lehetőségről szólhat (nem kizárt, hogy az illető népcsoport valaha ténylegesen ott lakott)” (2003: 15). Korábban a magyar történeti és régészeti irodalom zöme minden népnévi nevet közvetlenül népnévből eredeztetett (vö. KRISTÓ 1976: 60). Ma már elfogadott álláspont, hogy nem feltétlenül kell és szabad minden népnévi alapú településnévvel így eljárni: elképzelhető, hogy a népnév előbb személynévvé vált, majd a személynévből született meg a helynév, általában a birtoklás kifejezésére (vö. BÁRCZI 1958: 159, illetve KISS 1997: 180, KRISTÓ–MAKK–SZEKFÜ 1973–74: 8).

Lehetőségeimhez mérten ezt a kérdést is körül fogom járni: a történeti kutatások eredményeinek figyelembevételével, a településtörténetek segítségül hívásával, ha nem is mindenütt, de reményeim szerint az esetek nagy többségében ki lehet majd deríteni a lakosok etnikai hovatartozását. E kérdés tisztázásában talán a fellelhető határjárások mikroneveinek etimológiai elemzése is segíthetne, s így a településnév valódi motivációjának feltárása is lehetővé válhatna. Ennek az elgondolásnak az az alapja, hogy a településen belüli helyek neve nagy valószínűséggel mindig az ottani lakosok nyelvén születik. A népességtörténet és a helynévkutatás általános kapcsolatát vizsgálva Bihar vármegye névanyagát felhasználva egy tanulmányban már próbálkoztam ilyen szempontú elemzési módszerrel, s ha ez nagyobb anyagon működhet, úgy gondolom, beválhat a népnévi alapú településnevek esetében is. Az említett tanulmányban pusztán a JAKÓ ZSIGMOND monográfiájában (1940), illetve a GYÖRFFY-féle történeti földrajzban szereplő mikronevek tanúságát tudtam figyelembe venni (RÁCZ 2004: 66, 77, 83, 84). Csupán egy példával szeretném megvilágítani a módszer jelentőségét. Biharban a településnevek alap-

ján a szláv népesség korai jelenléte bizonyítható, ám a mikronevek döntően magyar eredete a szlávtság korai beolvadását mutatja (uo. 77). Az ilyen vizsgálatok eredménye bár nem biztos, hogy perdöntő jelentőségű, ám véleményem szerint mindenképpen adalékkul szolgálhat annak eldöntéséhez, hogy a településnévbeli népnév valóban a lakosok népiségét mutatja, vagy névköltöztetés, esetleg személynévi áttétel eredménye. Problémát e módszer kapcsán az jelenthet, hogy igen kevés az ilyen szempontból hozzáférhető és feldolgozható határjárás. A lakosok népi hovatarozásának felismerése pedig fontos a nyelvész számára is, mert az adott településnév névadási motivációjára világít rá, ez pedig már a nyelv, a névrendszer ügye.

A személynévi áttétel kérdésével kapcsolatban pedig még egy megjegyzés: biztosabb talajon álló megállapítások megtételéhez igen sokat segíthetne az a „Nagy Személynévtár”, amelyet már oly régen várnak a személy- és helynevekkel foglalkozó kutatók egyaránt!

2. Az előadás címében, s mindeddig magában az előadásban valóban csak a népnévi településnevek kérdéseiről szóltam. Ehhez azonban szorosan kapcsolódik egy másik névcsoportnak, a törzsnévi településnevek csoportjának problémája is: mennyire kapcsolható össze ez a két korai névtípus? A kérdés azért is látszik igen figyelemre méltónak, mert a *nép* és *törzs* fogalma, terminológiai meghatározása, a kettő közötti azonosság vagy különbözőség nem mindig látszik világosnak, s a nálam jóval avatottabb kutatók (akár nyelvészek, akár történészek) sincsenek feltétlenül azonos állásponton egy-egy e témakört érintő ügyben. Jól mutatja ezt például, hogy MAKKAI LÁSZLÓ a törzsnévi helynevekhez sorolta a pusztai népnévi helyneveket, így keletkezésüket kizárólag a 10. századra korlátozta (1947: 112). Kutatóink egy része a népnevek körében vélte megtalálni a kabar törzsek neveit, s így kerülhettek e szavak a törzsnevekkel azonos csoportba, így nyerhettek 10. századi keletkezést.

A törzsnévi alapú településnevek kérdésével foglalkozó kutatóink közül természetesen azt is főleg a történészek vizsgálták, hogy milyen népelemek éltek az ilyen falvakban. Az eddigi kutatások alapján csupán az tűnik teljesen egyértelműen megállapíthatónak, hogy a törzsnévi falvak lakói a névadáskor az illető törzshöz tartoztak, a névadáskor a törzsnevek használatban voltak, s a településnevek olyan helyen találhatóak, ahol nem voltak a törzsek eredeti szállásterületei, tehát törzsi szigetet alkottak valamilyen más etnikai környezetben, hiszen csak így érvényesülhetett a tulajdonnév legfontosabb, megkülönböztető szerepe (vö. GYÖRFFY 1977: 30).

2.1. A magyar törzsnevek és a törzsi helynevek vizsgálata azután indult útjára, hogy Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio” című, 950 tájára datálható munkájának magyar vonatkozású 38., 39. és 40. fejezetét Kéri Borgia Ferenc 1739-ben közzétette. Az itt felsorolt közismert törzsnevek a *Nyék*, *Megyer*, *Kürtgyarmat*, *Tarján*, *Jenő*, *Kér* és *Keszi*.

A törzsnevek és helynevek kapcsolatának kutatása a 18. század végétől igen élénk, e kérdéskörrel számos munka foglalkozott. Az utóbbi időkben a népnevek kapcsán már említett KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ-munkában találjuk meg az összegyűjtött neveket (1973–74). A törzsnévi eredetű településnevek közel teljes számbavételét nagyjából két évtizede TÖRÖK SÁNDOR végezte el: 27 *Nyék*, 38 *Megyer*, 19 *Kürt*, 18 *Gyarmat*, 27 *Tar-*

ján, 24 *Jenő*, 51 *Kér*, 47 *Keszi* törzsi helynevet vett számba (1982). Arról azonban, hogy ez vagy más hasonló listák mennyire tekinthetők véglegesnek, GYÖRFFY GYÖRGY véleményével azonosulva nyilatkozhatunk: „a legújabb listák sem tekinthetők véglegesnek, mert történeti-földrajzi munkák során a múlt század dereka előtti forrásanyagból kerülnek újak elő, s egyesekről kiderül, hogy nem sorolhatók közéjük” (1997: 224). Ennek ellenére azonban talán nem lesz haszon nélkül való egy újabb gyűjtés eredményét vizsgálat alá vonni, bár napjainkra a magyar törzsnevek nyelvi szempontú kutatásában igazi újdonságot inkább az etimológiai vizsgálatuk jelent (l. BERTA 1997). Ilyen jellegű elemzésüket azonban én természetesen nem tekintem feladatommak, hiszen a törzsnevek etimológiájának kérdése teljesen független azok helynévként való alkalmazásától.

2.2. A törzsnévi eredetű helynevek kialakulásának kronológiájával kapcsolatban MELICH mutatott rá arra, hogy azok a 10. század után nem keletkezettek (1925–29: 360), s a lényegyet tekintve ugyanezen a véleményen volt BÁRCZI is (1958: 157). A törzsnévi eredetű helynevek a településnevek azon csoportjába tartoznak, amelyeket kormeghatározó értékűnek tartunk. „A törzsnevekből tehát még abban az esetben is következtethetünk a magyarság 11. századi telepeire, ha a helynevet egyébként csak az újkorból tudjuk kimutatni.” – vallotta KNEZSA (1938: 371). A fenti vélekedések alapja végső soron az az általánosan elterjedt nézet, hogy a törzsnevek már a 11. század elején, az ősgeszta születése idejére feledésbe merültek, tehát belőlük helyneveknek még ez idő előtt kellett keletkezniük, amikor a környék lakossága még tudta e telepek lakóinak törzsi hovatartozását.

KRISTÓ GYULA az ómagyar kori, történeti helynevek típusainak és kronológiájának áttekintése közben a törzsi eredetű helynevek kronológiai kérdését is felülvizsgálta. Ő is megállapította, hogy e helyneveink számottevő része 11. századi (1976: 39), ugyanakkor nem látta indokoltnak, hogy keletkezésüket a 1. század elején (esetleg közepén) túl már kizártnak tekintsük (1976: 40). Azokról a KNEZSA által felsorolt törzsnévi településnevekről azonban (1938: 371), amelyek jóval később, a 15–18. században bukkannak fel forrásainkban szinte a semmiből, azt vallja, hogy kialakulásuk hol személynévi közvetítés eredményének tartható, hol pedig névköltöztetés következményének gondolható. Ma talán KRISTÓ álláspontja is átgondolandó: az ilyen kései első adatolású településneveket igen alaposan, szinte mikrofilológiai pontossággal egyenként kell megvizsgálni ahhoz, hogy kronológiájukról biztonsággal tudjunk nyilatkozni. Általános megállapítások e sajátos csoportról ilyen elemzések nélkül, de nem lehetetlen, hogy azok után sem tehetők. Ez a problémakör másfelől abban a kérdésben is megerősít, hogy a törzsnévi eredetű településnevek sorsát napjainkig érdemes figyelemmel követni.

2.3. Az elemzés során külön figyelmet érdemel majd a törzsnévvvel egyező alakú helynevek szerkezeti sajátossága: az eddigi kutatások azt sugallják (például a saját Bihar megyei vizsgálati eredményeim is), hogy zömmel egyrészes, minden formáns nélkül álló törzsnévi eredetű településnévvel fogok találkozni. Figyelemre méltók ugyanakkor a *Megyeracs*, *Megyered*, *Megyere*, *Megyerő* típusú nevek⁵, amelyek esetében a kutatók képző jelenlétét állapítják meg. Ezeknél a neveknél azt kell eldönteni, hogy a képző a

⁵ 1247 u.: *Megerch* (FNESz.), 1247: *Megered* (Adatok 1: 33), 1330: *Megere* (Gy. 1: 724), 1483: *Megerew* (Adatok 1: 33)

törzsnévhez kapcsolódott-e településnevet hozva létre, vagy egy már létező településnévhez utólag járult hozzá.

Mindezek mellett érdekes lehet az is, hogy mennyire látszik majd jellemzőnek az egyrészes törzsnévi településnevekre a földrajzi köznévvvel való kiegészülés folyamata (felbukkan-e majd egyáltalán ilyen adat), vagy inkább valamilyen jelzői első névrésszel válnak kétrészes nevekké, ahogyan például a bihari anyag is mutatja: *Megyer* > *Tékmegyer*, *Kér* > *Kecskéskér*, *Keszi* > *Répáskeszi* stb.⁶ Összefoglalva: a törzsnévi helynevek alakilag valóban igen zárt névtípusnak tekinthetők-e, ahogyan azt általánosságban tartjuk róluk.

2.4. Témám szempontjából azonban a magyar törzsnéveknél is talán érdekesebb a honfoglaló magyar törzsekhez csatlakozott három kabar törzs kérdése. Konstantinos híradásában ezek neveit nem sorolta fel, az Admonti évkönyvek 881-ben a *cum Covaris* összefoglaló névvel említi őket, de a törzsekről külön-külön a későbbi korokban egyetlen magyar vagy nyugati kútfő sem tesz említést. Érthető tehát, hogy e föl nem jegyzett, a honfoglalás előtt a kazárok ellen fellázadt magyarsághoz csatlakozó három kabar törzs nevének kiderítése is az érdeklődés középpontjába került. A kutatások során felmerült esetleges e neveket más nevekkel együtt ún. „vélt vagy pseudo törzsnévek”-ként szokás emlegetni.

NAGY GÉZA úgy találta, a csatlakozott három törzs összefoglaló neve lehetett a *kazár*, s a *Káliz*, *Kalán*, *Székely*, *Varsány* helynevekben vélte fellelni az ismeretlen törzsnéveket (1910: 61). MELICH is foglalkozott a kérdéssel, s ő a *Ság* viszonylag gyakori településnévről teszi fel, hogy talán törzsnévi eredetű (1925–29: 366). KNEZSA a *Varsány*, *Tárkány*, *Székely* neveket vélte idetartozóknak (1938: 371). RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ (1927: 464–5), NÉMETH GYULA (1931: 147), PAIS DEZSŐ (1939: 19–25) és MELICH JÁNOS (1940: 1–19) később még a *Berény* helynevet sorolta ebbe a csoportba. Az említett feltételezések mellett felmerült még a *Bercel*, *Berencs*, *Böszörmény*, *Ladány*, *Oszlár* ~ *Eszlár*, *Örs* helynév is, mint amelyek esetleg az ismeretlen kabar törzsek neveivel lennének azonosak. Kérdés, hogy ezeket a településneveket valóban besorolhatjuk-e a népnévi településnevek sorába? Újabb névgyűjtésemtől, az adatok számának esetleges növelésétől ebben a témában nem azt várom, hogy egyértelműen bizonyítani vagy cáfolni tudom majd e nevek törzsnévi voltát. Ez eddig még senkinek nem sikerült. De ha az összegyűjtött nevek körében a népnevek kapcsán már említett vizsgálati szempontokat érvényesíteni lehet (kronológiai jellemzők, névszerkezeti vizsgálatok, típusváltás kérdéseinek stb. vizsgálata), talán közelebb juthatunk a kérdés megoldásához. Kideríthető lesz, hogy e nevek fentebb említett sajátosságaik szerint melyik névcsoporttal mutatnak nagyfokú hasonlóságot: a népnévi vagy a törzsnévi eredetűekkel-e. A sajátosságok közül jelentőségét tekintve kiemelhető az alaki tulajdonság: csupán alapalakjukban jelennek-e meg a helynevekben, mint eddigi tapasztalataink szerint a törzsnévek, vagy képzőt is kaphatnak, mint a népnévi eredetű településnevek?

3. A nyelvészeti és a történeti irodalomban egyaránt a legkényesebb kérdések egyike a székely-probléma. Anonymus 1200 körüli munkája után a rájuk vonatkozó 12–14.

⁶ 1220/1550: *Megyer* (Gy. 1: 642) > 1273/1397/1477: *Teek Meger* (Gy. 1: 642), 1580: *Keer* (J. 278) > 1332: *Kechkesker* (J. 278), 1220/1550: *Qezy* (Gy. 1: 633) > 1468: *Repeskezy* (Cs. 1: 613)

századi történeti források, illetve oklevelek egy önálló népnévvel, saját hagyománytudattal rendelkező, katonáskodó, a magyarságtól területileg, közigazgatásilag elkülönülő, sajátos jogállású népességet rajzolnak meg. (A székelység eredetének kutatását egyik legújabbban összefoglaló munka KORDÉ ZOLTÁN írása: KORDÉ 1993).

A kutatók a székelyekről ma is különbözőképpen vélekednek. Ezt mutatja például a székelység nevének etimológiai vizsgálata is (l. KRISTÓ 1996: 7–17), aminek azért van nagyobb jelentősége, mert az elnevezés eredetét néha a nép eredetével mossák össze. A problémával igen sokat foglalkozó BENKŐ, aki a hely- és személynévanyagra támaszkodva azt állapította meg, hogy a székely nép betelepülésekor magyar volt (2003: 85), éppen arra hívta fel a figyelmet, hogy a néveredetnek semmi köze a nép eredetéhez (vö. 1950: 110).

A történeti irodalomban a székely–kabar (kazár) azonosság gondolata is felvetődött. GYÖRFFY a kérdést a helynevek tanúságával kívánta megoldani, s ehhez a magyar törzsnévek tulajdonságait vette alapul. Végső következtetése, hogy a *Székely* helynevek elterjedése a törzsnévektől eltér, ezért a székelyek nem tekinthetők a kabarok egyik törzsének, s az sem bizonyítható, hogy a kabarságot magyar nyelven székelynek nevezték volna (GYÖRFFY 1939/1990: 89–90, 92). KRISTÓ véleménye szerint a kabarok a csatlakozott segédnépek összefoglaló neve lehetett: a székelység a három kabar törzs egyike, vagy azok egyikének része volt (uo. 56).

Mindezek miatt azt gondolom, hogy tervezett monográfiámban e nép (?), népesség (?), néprész (?), törzs (?) helynévi megjelenésének vizsgálatát nem lehet megkerülni. A *Székely* településneveknél (csakúgy, mint a pseudo törzsnéveknél) az alapos tipológiai vizsgálat segíthet annak eldöntésében, hogy a *székely* törzsnévnek vagy népnévnek tekinthető-e inkább.

4. Világosan látható, hogy az előadásban megfogalmazott kérdésekre a történet-tudomány és a névkutatás eredményeinek együttes felhasználásával kell és lehet majd válaszokat találni. További munkámhoz szívesen fogadok minden megjegyzést és esetleges ötletet.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1958². *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1950. Adalékok a székelyek korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum* 1. 109–22.
- BENKŐ LORÁND 1998a. A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi hátterük. In: Uő.: *Név és történelem*. Budapest. 58–75.
- BENKŐ LORÁND 1998b. Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja. In: Uő.: *Név és történelem*. Budapest. 111–20.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. A *székely* néprész név ómagyar történetéhez. In: Uő.: *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest. 85–94.
- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen.

- BERTA ÁRPÁD 1997. Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest. 211–21.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1958. A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I. *Századok* 12–87.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve*. Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1939/1990. Besenyők és magyarok. In: Uő.: *A magyarság keleti elemei*. Budapest. 94–192.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. A magyar törzsnevek és törzsi helynevek. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest. 221–35.
- JAKÓ ZSIGMOND 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. 13–19. század*. Budapest.
- KISS LAJOS 1997. Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest. 177–87. (Újra-kiadása: KISS LAJOS 1999. *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Piliscsaba. 133–40.)
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest. 2: 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943. *Keletmagyarország helynevei. Magyarok és románok* 1. Budapest.
- KORDÉ ZOLTÁN 1993. A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. *Aetas* 3: 21–39.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis 55. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 1996. *A székelyek eredetéről*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest.
- KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEGFÜ LÁSZLÓ 1973–4. *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez* 1–2. Szeged.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1947. A Csallóköz településtörténeti vázlata. *Századok* 109–35.
- MELICH JÁNOS 1925–29. *A honfoglaláskori Magyarország*. Budapest.
- MELICH JÁNOS 1940. Brünn nevéről. *Magyar Nyelv* 1–19.
- MEZŐ ANDRÁS – NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnevtára*. Nyíregyháza.
- NAGY GÉZA 1910. A magyar nemzetségek. *Turul* 18–32, 52–65.
- NÉMETH GYULA 1931. Maklár. *Magyar Nyelv* 145–7.
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. MNyTK. 50. Budapest.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2004. Népeségtörténet és helynévkutatás. A régi Bihar megye etnikai viszonyaihoz. In: *Helynévtörténeti tanulmányok* 1. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 63–90.
- RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ 1927. Bokor és bakony. *Magyar Nyelv* 561–71.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- TÖRÖK SÁNDOR 1982. Mi volt a neve a három kabar törzsnek? *Századok* 988–1059.

ANITA RÁCZ, Ethnic names and place-names (Main theses of a research program)

Ethnic names play an important role in revealing early Hungarian history. Archeologists and historians even today are interested in the process of Hungarians' settling down in the Carpathian Basin, numerous questions of which are still unanswered. Recently many scholars have emphasized the need to thoroughly uncover the relevant sources and to contrast the achievements of the former and the latest research. By collecting data from several source publications the author of this paper plans to write a monograph in the future examining Old Hungarian settlement-names developed from ethnic names. This analysis will hopefully give answers to general questions that have been worrying experts for a long time: 1. Can we be sure that the inhabitants of the settlements whose names can be connected to foreign ethnic groups were of foreign origin? 2. Could names of settlements developed from ethnic names without a suffix reflect the nationality of the former inhabitants? 3. Could the etymology of microtoponyms in a settlement determine the ethnic group of the inhabitants? 4. When did names of settlements derived from ethnic names develop? 5. Did the scribes (in the chancellery and in ecclesiastical bodies entrusted with notarial functions) translate the place-names into Hungarian? Apart from answering these questions, it is also important that we: examine the relationship between place-name functions and their realizations in the language, discover the structure of place-names that incorporate ethnic names, and describe the possible changes of these place-names. Another strongly connected problem is that of the names of settlements developed from tribal names of the Hungarian conquest period. This paper presents the outlines and the pillars of the research project.

**A SZENTNÉVI ALAPTAGÚ HELYSÉGNEVEK KORRELÁCIÓS
RENDSZERÉNEK ALAKULÁSA**

1. A dolgozat tárgya, forrásai. – A dolgozat egy jellegzetes településnévi mikrorendszer, a patrocíniumi alaptagú helységnevek oppozícióinak sajátosságait, történeti alakulását vizsgálja. Az emberi tájékozódásban zavart okozó helységnévi homonímiák differenciáló jelző segítségével való megszüntetése kezdetektől fogva jelen van helynévadásunkban. Az azonos szentnévi helységnevek megkülönböztető jelzővel történő egyénítése révén keletkezett korrelációk diakrón szempontú elemzése megmutatja, hogyan alakult korszakról korszakra a differenciált nevek aránya, melyik időszakban milyen típusú egyénítő jelzőket kedveltek leginkább a névadók, hogyan épült ki lépésről lépésre a névtípust jellemző szembenállások mai gazdag rendszere.

A dolgozat első, nagyobbik felében (2. A korai szentnévi alaptagú differenciált helységnevek vizsgálata) a névtípust MEZŐ ANDRÁS monográfiája (MEZŐ 1996) alapján vizsgálom, ennek adattárából gyűjtöttem ki a megkülönböztető jelzővel egyénített névformákat, figyelembe véve a szerző e nevekhez fűzött megjegyzéseit. Ezt az elemzést egészíti ki a dolgozat második részében (3. Kitekintés a szentnévi alaptagú differenciált helységnevek későbbi történetére) a KISS LAJOS szótárának (FNESz.⁴) adatain alapuló rendszerezés. Az elemzés elméleti háttérét HOFFMANN ISTVÁN munkája (HOFFMANN 1993) biztosította.